

Československo DĚJINY STÁTU

JINDŘICH DEJMEK A KOL.

NAKLADATELSTVÍ LIBRI
PRAHA 2018

vatelstva.³⁰⁸ V roce 1923 se tu poprvé volilo podle univerzálního volebního práva do místních a městských zastupitelstev, v následujícím roce proběhlo „dovolení“ podkarpatských zástupců do Národního shromáždění a v r. 1925 zde proběhly i regulérní parlamentní volby. Předešleme, že v létě 1927, při reorganizaci politické zprávy celé ČSR, získala Podkarpatská Rus status země s metropolí v Užhorodě, což byl další krok k budování autonomie. Na její zákonné vymezení si však museli zdejší obyvatelé ještě dalších deset roků počkat.³⁰⁹

3.2.2 Utváření politických poměrů a stranicko-politického spektra ve dvacátých letech

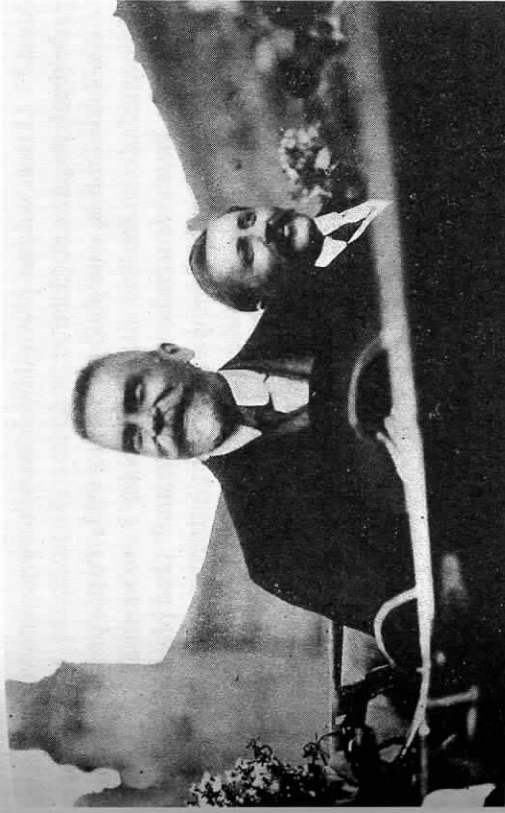
V politické rovině došlo brzy po vzniku republiky k rychlému vystřídaní vlád. Víme již, že první kabinet vznikl v listopadu 1918 pod vedením národního demokrata Karla Kramáře, jenž se svým vystupováním v rakouském odboji stal významnou politickou ikonou, soupeřící o symbolický vliv ve veřejném prostoru s T. G. Masarykem. Jeho hlavní pozornost se soustředila především na řešení otázek spojených s utvářením územní integrity nového státu a stejně jako ve většině evropských států na ekonomické a sociální problémy. Politický vliv Kramáře však pozvolna upadal. Podobně jako ve většině Evropy charakterizovalo totiž situaci nového státu vyhrocené sociální napětí projevující se zvýšeným příklonem zejména dělnických vrstev k radikálním projektům.³¹⁰ Z této situace politicky těžila především v té době ještě formálně jednotná československá sociální demokracie. Ta se na základě výsledků prvních poválečných voleb v červnu 1919 do obecních zastupitelstev (vzhledem k válečným událostem na Slovensku se ovšem konaly pouze

³⁰⁸ I jazykový zákon z r. 1920 hovořil sice o zdejším jazyku jako o „rusinštině“, připouštěl ale využívání jak „maloruštiny“, tedy ukrajinštiny, tak ruštiny. Soupeření obou proudů bylo ostatně patrné v kulturním i politickém vývoji země celé meziválečné období, což svým způsobem vygradovalo na podzim 1938.

³⁰⁹ A. TOTH – L. NOVOTNÝ – M. STEHLÍK. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938*, s. 150–151.

³¹⁰ Sociální požadavky rolníků byly do velké míry řešeny zákonem o pozemkové reformě, takže se jejich radikální smýšlení tímto krokem výrazně otupilo; viz k tomu následující kapitola.

v českých zemích) stala nejsilnější stranou a z této pozice žádala pro sebe post předsedy vlády. Stal se jím Vlastimil Tusar, umírněný sociálnědemokratický politik a novinář se značnými zkušenostmi z předlitavské politické scény, který vytvořil vládu s nejsilnější stranou občanského tábora, agrárníky. To nepochybně napomohlo k eliminaci výraznějších konfliktů podobných například těm, jež se odehrávaly v první Rakouské republice, kde největší strany levicové a pravíkové orientace – socialisté a křesťanství sociálové – konzensus a politickou komunikaci nenašly.³¹¹

Karel Kramář a jeho nástupce v úřadu ministerského předsedy Vlastimil Tusar

V únoru 1920 přijalo Revoluční národní shromáždění definitivní podobu ústavy, jež utvářela v Československu demokratický a parlamentní systém a zajišťovala rozsáhlé občanské svobody. Zaváděla např. volební právo pro ženy, což přispělo k rozmachu ženského emancipačního hnutí, jež představovalo jeden z významných fenoménů z hlediska proměny praporepublikových mentalit. Naprostá většina občanů ve východních částech republiky, tj. na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, pak dostávala

³¹¹ Srov. k tomu Zdeněk KARNÍK. *Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat*. Praha: ČSSD, 2005; tyž. *České země v éře první republiky*, I, s. 71–74.

možnost ovlivňovat prostřednictvím voleb svůj osud vůbec poprvé.³¹² Základní moc vykonávalo dvoukomorové Národní shromáždění, složené ze 450 zástupců. Poslanecká sněmovna čítala 300 členů a byla volena na šestileté funkční období. Aktivní volební právo do této komory bylo vymezeno dosažením věku 21 let, pasivní věkem 30 let. Senát se skládal ze 150 členů, kteří byli voleni na osmileté funkční období. V konkrétní praxi byl ovšem význam horní komory poněkud umenšen tím, že volby se nakonec vždy konaly do obou zákonodárných těles současně, přičemž se po celou dobu existence republiky jednalo o parlamentní volby předčasné.³¹³ Aktivní volební právo do senátu bylo vymezeno věkem 26 let, pasivní pak dosažením 45 let.

Exekutivní roli ve státě plnili prezident a vláda. Pozice prezidenta se odvíjela zejména od nezměrné autority a respektu k osobnosti T. G. Masaryka jako lídra odboje a skutečného zakladatele státu.³¹⁴ Úřad prezidenta byl sice navržen jako reprezentativní, podle ústavy z r. 1920 ale přesto disponoval širokými pravomocemi, mj. rozpouštěl parlament, jmenoval a odvolával vládu. Masaryk chápal nejen svou politickou roli, ale chtěl do širších vrstev společnosti prosazovat také významné duchovní a etické diskursy. Současně se choval jako prezident, který vystupuje nadstraničky a toto pojetí úřadu hlavy státu zůstalo ve společenském povědomí i po roce 1989, kdy se snažil o podobný styl vystupování Václav Havel. Svůj vliv se pokoušel rozšiřovat také celou řadou neformálních cest. Nástrojem k tomu se stalo mimoparlamentní uskupení, pro něž se rychle vzjal pojem „Hrad“¹⁶³¹⁵, neformální okruh

312 Ke vzniku ústavy stov. např. Eva BROKLOVÁ a kol. *Československu ústava 1920. Devadesát let poté*. Praha: CEP, 2010; Jana ČECHUROVÁ – Lukáš ŠLEHOFER a kol. *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*. Praha: Leges, 2011.

313 K politickému systému detailněji viz Eva BROKLOVÁ. *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938*. Praha: SLON, 1992.

314 K osobě prezidenta republiky Masaryka viz např. Zbyněk ZEMAN. *The Making of Czechoslovakia*. London: Tauris, 1990, 2 ed.; Milan MACHOVEC. *Tomáš G. Masaryk*. Praha: Riopress, 2000; Alain SOUBIGOU. *Tomáš Masaryk*. Paris, 2002 (v roce 2004 vyšel i český překlad); Josef TOMĚŠ. *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvoji reflexe česství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

315 K tématu struktury a ideového působení skupiny Hradu viz Karl BOSL (Hrsg.). *Die „Burg“. Einflußreiche politische Kräfte um Masaryk und Beneš*. Band 1.–2. München–Wien, 1973–1974; nověji Andrea ORZOFF. *Battle for the Castle*. Ox-

politiků, intelektuálů, korporací a představitelů médií, v jejichž rámci se hledaly modely reakce na důležité politické a společenské události. Okruh tzv. Hradu udržoval mnohé kontakty s politickými představiteli, výraznou roli tu ovšem hrála i kulturní obec. Hrad prorůstal jako státně politická a současně mravní autorita různými společenskými sférami. Skupina Hradu tak přispívala ke stabilizaci politického prostředí a byla nepopiratelným zdrojem snah o kultivaci demokratických poměrů ve státě.

Za dobu existence první československé republiky se od listopadu 1918 do září 1938 vystřídal osmnáct kabinetů. Jejich relativně časté změny vyplynuly primárně ze skutečnosti, že vlády byly mnohdy složeny z heterogenních koalic, což pramenilo z množství politických stran, které vzhledem k poměrnému volebnímu systému zaujímaly místo v parlamentu. V parlamentních volbách získávaly poslanecká křesla více než dvě desítky politických subjektů, což bylo dáno poměrným volebním systémem a chybějící klauzulí počtu procent limitující vstup do Národního shromáždění. Žádnému z nich se ale ve 20. letech nepodařilo získat skutečně výraznou převahu k prosazení jednotlivě orientovaného vládního programu. Vliv na různorodost exekutivního zastoupení ovšem neměl jen poměrný volební systém, jenž byl aplikován pro obě komory Národního shromáždění, což do určité míry devalvovalo roli Senátu. Významnou roli hrálo i ustanovení o vázaných kandidátních stranických listinách, které vůdčí grémia politických stran upevňovala a stabilizovala. Poslanecký mandát tím byl fakticky v rukou stranického vedení, nikoli jednotlivce, který ho vykonával. To vedlo ve svých důsledcích k častým střepením politických stran a následný vznik marginálních, odštěpených partají ještě zvyšoval nepřehlednost politické scény. Je zřejmé, že vládní koalice vzhledem ke své skladbě takřka napříč politickým spektrem jen těžko hledaly průsečík různorodých socioekonomických i kulturních a samozřejmě národních zájmů. To v praxi přinašelo malou akceschopnost kabinetů při řešení krizových otázek. Podobná absence fungujících vládních alternativ byla ovšem dána také silnou přítomností antisystémových stran a vyhraněné nacionální opozice z řad Němců a dalších menšin, vymezující se negativně proti samotným principům, na nichž státní systém stál.

Určujícím fenoménem při utváření mocensko-politické struktury česko-

ford: UP, 2011; z české literatury zatím nejpodrobněji Antonín KLÍMEK. *Boj o Hrad. I./ Hrad a Pětka (1918–1926)*. Praha: Panevropa, 1996.

slovenského státu byly politické strany, jejichž spektrum z velké části vzniklo již v době před první světovou válkou. Strany byly rozhodujícími činiteli v oblasti legislativního procesu. K prosazení jakéhokoli zákona v parlamentu bylo třeba získat potřebnou většinu, což při diferencovaných zájmech stran znamenalo vždy nutnost hledání kompromisní podoby i řešení. K základním politickým směrům patřily – v přímé návaznosti na vývoj před rokem 1914 – proudy agrární, národně-liberální, socialistický (byť ten brzy výrazně diferencovaný) a konfesijně katolický.

Přestože byly české země průmyslově rozvinuté, k nejvýraznějším (a také nejvlivnějším) subjektům občanského tábora patřila stále agrární strana, z jejichž řad pocházela naprostá většina meziválečných československých premiérů počínaje už – později takřka legendárním – Antonínem Švehlou. Její síla byla dána mj. tím, že dokázala mobilizovat venkovské obyvatelstvo všech sociálních skupin. Tato strana využívala také rozsáhlý soubor hospodářských zařízení, družstev a dalších organizací.³¹⁶ K dalším umírněně pravicově orientovaným subjektům patřila Československá strana lidová (ČSL)³¹⁷, reprezentující katolické zájmy, a národně demokratická strana, která se hlásila k idejím konzervativního nacionalismu.³¹⁸ Ta přitom v přímé návaznosti na tzv. státopravní

316 Josef HARNÁ – Blanka RAŠTICOVÁ (eds.), *Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace*. Hodonín: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2010; k nejdůležitějším osobnostem viz např. Daniel E. MILLER, *Forging Political Compromise: Antonín Švehla ...*; Jaroslav ROKOSKÝ, *Rudolf Beran. Vzestup a pád agrární strany*. Praha: ÚSTR–Vyšehrad, 2011. Název agrární strany prošel určitými změnami. Původně Česká strana agrární přijala po vzniku republiky název Republikánská strana československého venkova, od roku 1922 se její název změnil na Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.

317 K nejnovějšímu zpracování dějin českého politického katolicismu se řadí především monografie o dějinách tohoto ideového proudu od 19. století až na počátek třetího tisíciletí (Petr FIALA – Jiří FORAL – Karel KONEČNÝ – Pavel MAREK – Michal PEHR – Miloš TRAPL, *Český politický katolicismus 1848–2005*. Brno: CDK, 2008).

318 Tematicke vývoje národní demokracie se po roce 1989 soustavně věnuje historička Jana Čechurová (první práce vznikaly pod divčím jménem Šetřilová). Viz především Jana ŠETŘILOVÁ, *Alois Rašín*. Praha: Argo, 1997; Jana ČECHUROVÁ, *Česká politická pravice*. Mezi převratem a krizí. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999; Jana ČECHUROVÁ, *Národní demokracie: mezi Kramářem a Masarykem*. In: Jan Gebhart – Jan Kuklík – Josef Tomeš (eds.), *Masarykův sborník*. 14 (2006–2008). Praha: MUA AV ČR – ÚTGM, 2009, s. 55–70.

demokracii ze závěrečné fáze protirakouské rezistence reprezentovala původně relativně široké spektrum převážně městských občanských složek, kdy sdružovala jak průmyslníky (jejím pozdějším generálním sekretářem byl F. X. Hodáč, tajemník Ústředního svazu čs. průmyslu), finančníky a bohatých podnikatele (členem byl mj. i architekt Václav M. Havel), tak inteligenci včetně velké části univerzitních pedagogů a v neposlední řadě i umělce a literáty (od Aloise Jiráka po bratry Karla a Josefa Čapky). Narůstající opozice Kramářova vedení proti tzv. Hradu vedla nicméně k opakovaným secesím liberálně orientovaných intelektuálů³¹⁹, jež přispěly k posunu strany do vysloveně pravicové části prvorepublikánského spektra.

V levicové části spektra hrály důležitou roli strany státotvorné levice, především sociální demokracie a československá národně socialistická strana.³²⁰ První z nich, vedená několika reformistickými předáky v čele s Františkem Soukupem a Gustavem Hábrmanem (oba byli členy už první Kramářovy vlády v letech 1918–19), byla sice oslabena oštěpením radikálního křídla – přístičích komunistů – v letech 1920–21, i nadále ale zůstávala zásadním reprezentantem zájmů dělnictva a podstatní části zaměstnanců vůbec, podílela se s výjimkou let 1926–29 na všech koaličních vládách a úspěšně zapustila (samozřejmě za spolupráce s tamními socialistickými skupinami) kořeny i na Slovensku. Jejím důležitým trumfem byly i nejmasovější odbory v Československu, odborové sdružení československé, čítající ve třicátých letech okolo 750 tisíc členů. Československá strana socialistická, akcentující tradičně více národní ideu, zastupovala především drobné řemeslníky, nemalou část zaměstnanců (např. železničářů) i části inteligence. I ona, vedená prakticky celé meziválečné období legendárním

Ze starších monografií si uchovává význam Vladimír FIC, *Národní sjednocení v politickém systému Československa 1930–1938*. Praha: Academia, 1983.

319 Z nichž zřejmě nejvýznamnější byl odchod části jejich „moravských“ předáků v čele s profesory Jaroslavem Stránským a Karlem Englišem, a jejich následný pokus o založení (ovšem málo úspěšné) Národní strany práce, do níž, mimo jiné, vstoupili i bratři Čapkové.

320 Stov. Josef TOMEŠ, *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878–2005. Biografický slovník*. Praha: ČSSD, 2005; Josef HARNÁ, *Český národní socialismus (do roku 1938)*. In: P. MAREK a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc: Gloria, 2000, s. 119–131, tam je uvedena i další literatura.

Václavem J. Klofáčem, se navíc mohla opírat o četné zájmové organizace, mj. Československou obec dělnickou, a ovšem i některé důležité podniky kulturní, např. jedno z nejvýznamnějších vydavatelství Melantrich. Obě tyto strany byly také významnou oporou prezidentovi Masarykovi, který se koneckonců podílel na sestavení nového programu sociální demokracie z r. 1930.³²¹

Na rozdíl od Rakouska či Polska patřila v ČSR k velmi silným stranickým subjektům komunistická strana (KSC), jež se dotvořila v květnu 1921. Českoslovenští komunisté představovali dokonce početně nejsilnější a nejorganizovanější komunistickou stranu v meziválečné Evropě vzhledem k počtu obyvatel státu.³²² Okruh sympatizantů strany přitom ještě výrazně převyšoval počet členů, kteří se rekrutovali nejen z vrstev dělnických, ale také z prostředí levicových intelektuálů. Jednalo se ovšem o fakticky protestní stranu, která byla navíc od roku 1929, po realizaci tzv. bolševizace a prosazení nového vedení v čele s Klementem Gottwaldem, plně pod vlivem stalinské politiky Sovětského svazu. Český fašismus, reprezentovaný nejvýrazněji Národní obcí fašistickou v čele s penzionovaným generálem Radolou Gajdou, byl naopak relativně slabý a neměl výraznější vliv. Jeho přitažlivost v české společnosti nebyla vysoká ani v době zvyšujícího se sociálního a politického napětí ve 30. letech.³²³

Výrazným specifickým rysem československých politických poměrů byl – ostatně obdobně jako ve velké části zemí středovýchodní Evropy, např. v Jugoslávii, Polsku či Rumunsku, – jejich multinárodní charakter,

321 Členem druhé, národně socialistické strany, byl zase ministr zahraničí E. Beneš, jehož pozici upevnil odchod nacionalistických populistů v čele s exministrem Jiřím Stříbrným v září 1926.

322 K dějinám KSC např. viz Petr FIALA – Jan HOLZER – Miroslav MAREŠ – Pavel PŠEJA, *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSCM a dalších komunistických organizací v české politice*. Brno: MU, 1999; ze zahraničních autorů viz např. Zdeněk SUDA, *Zealots and Rebels: A History of the Ruling Communist Party of Czechoslovakia*. Stanford: Hoover Press, 1980; Jacques RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia, 2002.

323 K dějinám českého fašismu a jeho protagonistů srv. např. Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999; Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsociální strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*. Praha: Academia, 2011; Libor VYKOUPL, *Český fašismus na Moravě*. Brno: Matice moravská, 2012.

kdy většina politických proudů existovala paralelně na etnickém principu.³²⁴ Téměř zradlovým pandámem k české politické stranické struktuře byla německá stranická struktura, podobně navazující na vývoj před první světovou válkou. Byly v ní zastoupeny všechny nejdůležitější národné proudy, jaké najdeme i v českém prostředí. Vznik státu však pro ně znamenal složitější situaci vzhledem k zásadní změně vnějších podmínek jejich působení. Do roku 1918 vyvíjely činnost mezi německým obyvatelstvem českých zemí německorakouské strany s organizační sítí a aktivitami rozvíjenými v rámci celého Předlitavska.³²⁵ Po vzniku nových státních hranic byly jejich organizace v českých zemích odtrženy od svých viděnských centrál a takto „izolované“ zbytky stran se musely nově konstituovat po podepsání mírových smluv, které poválečné proměny definitivně konfirmovaly.

O vliv mezi německým obyvatelstvem zápasily počátku zejména dvě strany, německá sociální demokracie (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei, DSDAP) a německá agrární strana, oficiálně nazývaná Svaz zemědělců (Bund der Landwirte). Němečtí sociální demokraté vycházeli z marxistické ideologie a z požadavku posílení sociálních prvků v kapitalistické ekonomice, ale odmítali – na rozdíl od radikálních komunistů – revoluční zpusoby a užití násilných prostředků a ve své politické taktice se klonili k postupné přeměně kapitalistické výroby na ekonomiku socialisticky řízenou. Němečtí agrárníci jako nejsilnější občanská strana v prvních letech existence ČSR představovali typickou stranu orientovanou na získání venkovského segmentu obyvatelstva, která sice deklarovala v programu politiku národnostního sebeurčení pro Němce, ale v konkrétní politice tento rozměr příliš nezdůrazňovala. Třetí významnou stranou aktivistické orientace byla katolicky zaměřená německá křes-

324 K podrobnému rozboru národnostního rozměru politického stranictví v praporepublikovém Československu, kde jsou studie věnovány československým i německým politickým stranám viz Karl BOSL (Hrsg.), *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München–Wien, 1979; nověji Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kol. *Politické strany I, 1861–1938. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005.

325 Josef HARNA, *Konsenzus a kompromis. Budování politického systému první ČSR*. Praha: HiÚ AV ČR, 2013, s. 25.

tansko-sociální strana (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei, DCV). Tyto strany se také (spolu s malou stranou demokratických liberálů) staly postupně hlavními protagonisty snah o spolupráci s československou vládou a politickou reprezentací s cílem podílet se aktivně na exekutivních i legislativních procesech při správě státu, který se označuje jako německý aktivismus.³²⁶ Postoj kooperace s československou vládou je odlišoval od koncepce tzv. německého negativismu, který jakoukoli podobnou spolupráci vylučoval. Tento směr reprezentovaly hlavně dvě strany, němečtí nacionálové (DNP), navazující na tradice nacionálního liberalismu z doby habsburské monarchie, a němečtí nacionální socialisté (DNSAP), jejichž program byl založen na rozvíjení antiliberalních, antimarxistických a silně antisemitských tendencí a protislovenském vypjatém nacionalismu. Tato nacionálně socialistická strana, založená již roku 1904, udržovala styky s oběma ideově spřízněnými stranami v Rakousku a zejména v Německu (Hitlerova NSDAP). V roce 1933 byly obě strany z důvodu protistátních aktivit rozpuštěny.³²⁷

Zárodky německého aktivismu se mohly začít vytvářet teprve v okamžiku, kdy byly položeny základy vnitropolitické i zahraničněpolitické stability československého státu a nacionalismus přestal být pro část německých politických stran nosným programem. Zastánci česko-německého politického dialogu našli již od počátku 20. let podporu také u tehdejšího prezidenta T. G. Masaryka a ministra zahraničí Edvarda Beneše. První výraznější úspěchy získaly německé aktivistické strany během voleb do obecních zastupitelstev v roce 1923. Do roviny vládní se ale aktivismus prosadil – také pod vlivem pacifikace mezinárodní situace v důsledku Locarna – až o dva až tři roky později.

Na Slovensku se po první světové válce osamostatnil primárně katolický politický proud. Jeho hlavním reprezentantem byla slovenská ľudová strana

326 K politice německých aktivistických stran viz Jaroslav CESAR – Bohumil ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938. I. díl (1918–1929)*, 2. díl (1929–1938), Praha: ČSAV, 1962; Jörg KRACIK, *Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938*, Frankfurt am Main, 1999; Eva BROKLOVA, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938*, Praha: Karolinum, 1999.

327 K tomu např. Johann W. BRÜGEL, *Češi a Němci 1918–1938*, Praha: Academia, 2006, s. 317–320.

(později přijala na počest svého dlouholetého vůdce do svého názvu Hlinkova).³²⁸ Svým vlivem zcela předstihla i Slovenskou národní stranu, jež před první světovou válkou působila jako sjednocující platforma slovenských národních snah a jež se jako samostatný subjekt rekonstituovala znovu na jaře 1921. Činnost ve východních částech státu rozvíjely ale také další proudy, které se již počátkem dvacátých let začlenily do velkých stran s celostátní působností. Úspěšně se tu etablovala především Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu a pak i sociálnědemokratická strana. V jejich žele však měli hlavní vliv čeští politici a jejich slovenští kolegové, např. agrárník Milan Hodža či sociální demokrat Ivan Déter, se jen postupně propočarovali do popředí. Stranicko-politické spektrum se ustálilo během první poloviny 20. let, a třebaže se preference českých a slovenských voličů v každých volbách částečně měnily, nikdy nedošlo k výrazné dominanci jediné politické strany, jako tomu pak bylo v případě drtivé převahy Sudetoněmecké strany po volbách v roce 1935 mezi německým elektorátem v Československu.

Komplikovaný zůstal i politický vývoj na Podkarpatské Rusi, který koncem odražel zdejší etnickou heterogenost, slabé národní uvědomění obyvatelstva i jeho zpočátku relativně nízkou kulturní úroveň (většně výrazného analfabetismu). To pak ještě komplikoval poměrně značný příliv ruské a také ukrajinské emigrace, jejíž představitelé se pochopitelně snažili ovlivnit zdejší další vývoj ve prospěch vlastní orientace.³²⁹ Poněkud paradoxně přitom nejsilnějším místním politickým proudem byla zpočátku zdejší komunistická strana, která v prvních volbách (1924) získala téměř 40 % zdejších hlasů. Teprve postupně zapouštěly i zde hlubší kořeny organizace, orientující se na spolupráci s nejsilnějšími stranami „pražských“ koalic.³³⁰ Klíčovým hráčem se stala – i díky zájmu na realizaci pozemkové reformy – Venkovská republikánská strana, napojená na agrárníky. Druhým podstatným proudem, podporovaným mj. velkou částí židovské komunity, byla zdejší sociální demokracie. Z „autochtonních“ směrů byla nejlivnější Ruská lidová strana,

328 Srov. Lubomír LIPTÁK (ed.), *Politické strany na Slovensku 1860–1989*, Bratislava: Archa 1992, s. 109 an.; obecně též Josef HARNÁ, *Konsenzus a kompromis. Budování politického systému první ČSR*.

329 I. POP, *Podkarpatská Rus*, s. 124–125.

330 K vývoji politického stranictví na Podkarpatsku viz např. Markéta NĚMCOVÁ, *Strany ruské menšiny*. In: J. MALÍŘ – P. MAREK (eds.), *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí ...*, sv. I, s. 957 an., kde je i další literatura.

proklamující, že obyvatelstvo tvoří nejzápadnější odnož ruského etnika. Náležel k ní mj. Anton Beskid, jenž zastával deset roků úřad guvernéra, přičemž tento proud měl svého patrona – ne náhodou – v Kramářově české národní demokracii. Už ve dvacátých letech se tu ale vytvořila i seskupení snažící se o okamžité prosazení příslíbené autonomie (často i s územními nároky vůči sousedním oblastem východního Slovenska). Některá z nich se pokoušela využít k tomuto cíli mechanismů minoritního referátu Společnosti národů, jiná např. tajně spolupráce s Budapeští či Varšavou. I tyto okolnosti ovšem přispěly k tomu, že pražská vláda s realizací autonomie nijak nespěchala.

Relativně členitou sociální i ideovou strukturu měly i strany dalších minorit, polské, maďarské a židovské, ty měly ovšem jen marginální politický vliv. K výrazným politickým osobnostem patřili v tomto okruhu například maďarský konzervativně-nacionální politik János Esterházy či polský sociální demokrat Emanuel Chobot.³³¹

Důležitou funkci získala v rámci politického systému v prvních letech republiky tzv. Pětka, což byl orgán, sdružující předsedy pěti hlavních státních československých politických stran, reprezentovaných ovšem tehdy jen českými politiky. Nebyli v něm zastoupeni ani Slovinci, ani příslušníci etnických menšin. Toto uskupení vzniklo mimo parlamentní struktury a nebylo nijak legislativně zakotveno.³³² Přítom právě zde byla od roku 1920 předem dohadována a přijímána všechna podstatná rozhodnutí, a schvalování zákonů v Národním shromáždění pak bylo spíše formálním procesem. Vliv Pětky ale nelze vidět jen negativně, protože se zde mohly konsenzuálně řešit vzniklé problémy a operativně na ně reagovat. Tím se bránilo prohlubování konfliktních situací a společenskému chaosu. Pluralitní charakter tohoto orgánu zaručoval především fakt, že Pětka sdružovala strany s různou ideovou orientací a nepřevážil zde dominantně jen jeden názorový proud. Pětka sice zanikla v roce 1925, ale formát setkávání se hlavních koaličních stran zůstal zachován i poté.

331 Detailní přehled politického menšin v ČSR viz Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kol. *Politické strany I, 1861–1938*, zvl. Dan GAWRECKI. Politické strany polské menšiny (s. 943 an.) a Pavel MAREK. Politické strany maďarské menšiny (s. 925 an.).

332 Ke vzniku tzv. Pětky viz např. Antonín KLIMEK *Boj o Hrad. /I./ Hrad a Pětka (1918–1926)* Praha: Panevropa, 1996.

Vedle politických stran vyvíjelo činnost velké množství stavovských, zájmových, kulturních, tělovýchovných a odborových organizací, které dávaly lidem možnost konkrétně se podílet na formování a ovlivňování životní společnosti. Typickým projevem občanské angažovanosti byl i vysoký stupeň organizovanosti v nejrůznějších spolicích. Signifikantním znakem veřejného života byla také velká škála vydávaného periodického i neperiodického tisku, největší politické strany měly dokonce své samostatné deníky s vlastními redakcemi v každém větším městě. Příkladem žurnalistiky, jež se snažila o větší nadstranickost a současně výraznou participaci kulturních a vědeckých osobností, se staly především *Lidové noviny*. Ty vyjadřovaly ovšem často prohraněné stanoviska, podobně jako Masarykem fakticky spoluzaložený týdeník *Přítomnost*, vedený Ferdinandem Peroutkou, jenž usiloval mimo jiné o hledání interkulturního porozumění a výchovu k upevňování demokratických hodnot.³³³

Ústava z února 1920 definovala Československo jako jednotný unitární stát a v debatách před jejím přijetím byly odmítnuty všechny snahy o větší autonomii (v případě Slovenska a Podkarpatské Rusi) nebo decentralizaci (jež byly do jisté míry patrné například mezi moravskými politiky). Konstatice nepřepokládala vznik autonomních celků, jichž se dožadovali zejména příslušníci německé menšiny a brzy i velká část reprezentace slovenské. Zemské sněmy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku z doby habsburské monarchie byly naopak zrušeny, čímž vznikl klasický centralizovaný, unitární model. Toto rozhodnutí se prvoplánově dotýkalo zejména československých Němců, kteří jim ztratili důležité fórum pro realizaci politické aktivity a artikulaci svých cílů.³³⁴

Podle sčítání lidu z roku 1921 žilo v Československu 13,6 milionu lidí, během další dekády (do dalšího sčítání roku 1930) vzrostl počet obyvatel na 14,7 milionu. Charakteristickým rysem bylo přitom multietnické složení státu – kromě zhruba 50 % Čechů a 15 % Slováků zde žilo také 23 % Němců,

333 K vývoji Lidových novin viz např. JIŘÍ PERNES, *Svět Lidových novin 1893–1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993; o intelektuálním klimatu Přítomnosti vypovídají mj. příslušné pasáže biografie jejího tvůrce Ferdinanda Peroutky; srov. Pavel KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka. Život v novinách (1895–1938)*. Praha: Paseka, 2003.

334 Piotr M. MAJEWSKI, *Sudetští Němci 1848–1948. Dějiny jednoho nacionalismu*. Brno: Conditio Humana, 2014, s. 179.

6 % Maďarů, 3,4 % Rusínů, 1,3 % Židů a 0,6 % Poláků). Důsledkem této národnostní pestrosti bylo vzájemná interakce a konflikt různých kulturních, náboženských a především politických vlivů, přestože vláda přijala ještě v době mírových jednání v Paříži dalekosáhlé zákony na ochranu minorit.³³⁵ Jedním z klíčových byl *jazykový zákon* z r. 1920, který umožňoval používat jako úřední jazyk menšiny v oblastech, kde měla více než dvacetiprocentní zastoupení v celkové populaci, a to nejen před soudy, ale i před státními úřady, což rozšiřovalo doporučení na základě mírových smluv. Německé strany však navzdory tomu podrobily tato opatření tvrdé kritice, protože je vnímaly jako nástroj k postupné čechizaci a odnárodňování. Poukazovaly především na jeho sociální dopad, mimo jiné údajně zhoršení přístupu Němců do státních úřadů.

Ještě větší nesouhlas z řad představitelů menšin zazníval vůči prováděcím nařízením k jazykovému zákonu, přijatým v roce 1926, jež znamenala fakticky jeho zpřísnění. Podstatné komplikace přinášela především pro užívání vnitřního úředního jazyka na nižších správních stupních, kde přispěla k převaze tzv. československého jazyka. Byla tedy krokem, který vyhovoval spíše hlediskům českého bojovného nacionalismu než např. potřebám česko-německého dorozumění.³³⁶ V souladu se zněním prováděcích nařízení měli státní zaměstnanci z řad národnostních menšin složit do půl roku zkoušky z českého či slovenského jazyka. Jiná situace panovala ve vztahu ke Slovákům, protože Slováci nebyli chápáni jako menšina a slovenština jako samostatný jazyk. Praxe se ustálila v tom smyslu, že v úředním styku docházelo z hledem k příbuznosti obou jazyků k paralelnímu užívání češtiny i slovenštiny.³³⁷

335 René PETRAŠ. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodně-právní ochrana*. Praha: Karolinum, 2009; Michal STEHLÍK – Andrej TOTH – Lukáš NOVOTNÝ. *Národnostní politika v Československu 1918–1938*. Od státu národního ke státu národnostnímu.

336 K tématu jazykového zákonodárství Jaroslav KUČERA. *Minderheit im Nationalstaat. Die Sprachfrage in den tschechisch-deutsch Beziehungen 1918–1938*. München, 1999. Jazykové tematické jsou věnovány i některé příspěvky ve sborníku k otázce kulturní integrace a dezintegrace v rámci česko-německých vztahů viz Steffen HÖHNE – Ludger UDOLPH (Hg.). *Deutsche, Tschechen, Böhmern: kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert*. Wien, 2010.

337 Jan RYCHLÍK. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. s. 80.

K prioritám při budování československého státu patřil také vznik demokratické, jednotné a moderní státní správy, jehož výrazem byl i zákon o správním zřízení z roku 1920. Původně se předjímal zavedení župního samosprávného zřízení, předpokládajícího vznik 21 žup, z toho 6 na Slovensku. Problém však představoval fakt, že minimálně 2 župní oblasti byly většinově německé, a župy byly tedy zřízeny pouze na Slovensku. V roce 1927 tento nejednotný systém nahradilo zemské zřízení, jehož základem bylo rozdělení republiky na jednotlivé země – Českou, Moravskoslezskou, Slovensko a Podkarpatskou Rus s vlastními samosprávnými zemskými zastupitelstvy.³³⁸

Vlastimil Tusar,
první československý
sociálnědemokratický
předseda

3.2.3 Vývoj politické situace v Československu po parlamentních volbách v roce 1920

V dubnu 1920 se konaly první parlamentní volby, v nichž zvítězila přesvědčivě sociální demokracie, a to jak v československém, tak v německém prostředí.³³⁹ Na základě volebních výsledků pokračovala vláda sociální demokracie, československých socialistů a agrárníků, vedená Vlastimilem Tusarem. Růst

338 K této reformě Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.

339 Srov. např. Z. KÁRNÍK. *České země v éře první republiky (1918–1938)*, sv. I, s. 125–126.